

Ljubica Andrijačić,
studentica Filozofskoga fakulteta u Osijeku

DRUŠTVENI ODNOSI I UPRAVA U SLAVONIJI U 14. STOLJEĆU

Uvod

Slavonija kao jedna od hrvatskih pokrajina zauzima važan dio u hrvatskoj povijesti. Tom su regijom prolazile brojne vojske, vladali mnogi vladari, a u 14. stoljeću, o kojem je i riječ u ovom radu, Slavonija sudjeluje u dinastičkim previranjima dviju europskih vladarskih kuća. Teritorij Slavonije može se klasificirati s više teritorijalno-političkih aspekata. To je prije svega crkvena teritorijalna podjela, potom podjela na županije i konačno, mnogi gospodarski posjedi slavonskog krupnog i sitnog plemstava te kraljevski posjedi.

U ovom će radu također biti spomenuti neki događaji i pojmovi što su vezani za Slavoniju i što su se dogodili prije 14. stoljeća, ali su značajni i za Slavoniju 14. stoljeća. Prije svega riječ je o nastanku županija i njihovu razvitku, postanku slobodnih kraljevskih gradova, nastanku i razvoju slavonskog poreznog sustava i sl.

Također će biti opisan postanak slavonskog naselja u kasnom srednjem vijeku, razvoju njegove samouprave te značaju toga naselja za vlastelinstvo, odnosno vladara. Govorit će se o argumentima hrvatskih povjesničara da je Slavonija u prošlosti bila sastavnim dijelom hrvatskoga kraljevstva i da su je nastanjivali Hrvati, a ne da je bila mađarska, kako to tvrde mađarski stručnjaci i mađarski povijesni izvori.

Teritorijalni ustroj, stanovništvo i gradovi

Prostor današnje Slavonije već je od prve polovine 10. stoljeća u sastavu hrvatske države, ali tek Ludovik Anžuvina (Zadarski mir, 1358. godine) Slavoniju potpuno integrira s ostalim dijelom Hrvatske.

Granice današnje Slavonije bitno se razlikuju od onih u srednjem vijeku. Danas Slavonija kao međe ima Dunav na istoku, Savu na jugu, rijeku Ilovu na zapadu i Dravu na sjeveru, što znači da je današnja Slavonija, u prostornome smislu, dvostruko manja od nekadašnje. Srednjovjekovna je Slavonija bila mnogo šira i duža, a obuhvaćala je današnju Bosansku Posavinu, tj. teritorij preko Kupe i Save do razvodnih planina na jugu, zatim Dravu i Dunav na sjeveru, ušće Save u Dunav na istoku i zapadne granice današnje Hrvatske na zapadu. Samim time srednjovjekovnoj Slavoniji pripadali su i tadašnji Zagreb, Varaždin, Križevci, današnja Vojvodine te već spomenuta Bosanska Posavina.

Kao temeljni teritorijalni ustroj taj je prostor obuhvaćao sljedeće županije: Vrbaška županija, Glačka županija, Zagrebačka županija, Varaždinska županija, Križevačka županija, Virovitička županija, Požeška županija, Županija Cizdravska Baranja, Vukovska županija i Srijemska županija.

Također je postojala podjela na bansku i hercešku Slavoniju, a kao što im imena kažu, herceškom Slavonijom vladao je herceg, odnosno vojvoda, a banskom Slavonijom ban. Zanimljivo je da su se granice herceške Slavonije podudarale s granicama Zagrebačke biskupije, a granice banske Slavonije s granicama Pečujske biskupije. Treba još spomenuti da su Vukovska, Srijemska i Požeška županija bile izuzete od vlasti slavonskog bana, ali se drže dijelom Slavonije, a ne Mađarske kako tvrde mađarski povjesničari, o čemu će biti riječ kasnije.

Što se tiče stanovništva, Slavonija je za razliku od Dalmacije velika nepoznanica, a to je zato što je taj segment povijesti nedovoljno istražen zbog nedostatka podataka. Smatra se da je Slavonija ipak bila napučenija od Dalmacije zbog većih pogodnosti za gospodarski razvoj, no kao što je već rečeno, bilo kako argumentirano zaključivanje, nemoguće je. Postojalo je više gradskih i seoskih zajednica, dok vlastelinstva broje i do 1300 sela kao npr. vlastelinstvo Čazma, vlastelinstvo Ivanić, vlastelinstvo Dubrava, itd.

Ono što je obilježilo 14. stoljeće, početak je epidemije kuge. Tu su podaci također vrlo oskudni, ali se može izvući povezanost s Dalmacijom gdje se gradsko stanovništvo smanjuje za 2/3 stanovnika (Split, Dubrovnik 1348. godine). Drugi razlog depopulacije pred sâm kraj 14. stoljeća provale su Turaka, kada oko polovica sela ostaje praznima jer stanovništvo bježi u utvrđene kastrume.

Što se tiče gradova u srednjovjekovnoj Slavoniji, također nemamo dovoljno podataka. Sa sigurnošću se može reći da je postojalo više vrsta naselja od kojih su neki bili gradovi, većina su ih bila trgovišta, a tek rijetki su dosegli status slobodnog kraljevskog grada. Također se zna da su brojem stanovnika bili manji od gradova na obali, s kojima se u Slavoniji

mogao mjeriti jedino Gradec. Gradec nije obilježen antičkom baštinom kao dalmatinski gradovi; to je mlađe naselje što se nakon doseljenja Hrvata iznova razvija. Ipak, potrebno je naglasiti da slavonski grad ima veće mogućnosti razvoja. To je stoga što je pod kraljevskom vlašću od koje dobiva povlastice pa je samim time razvoj brži i jači, dok su gradovi u Dalmaciji pod vlašću velikaša koji guše njegov razvoj. U gradovima je živio znatan broj stranih trgovaca i obrtnika koji su privučeni različitim povlasticama donosili strani kapital što je ulagan u razvoj naselja.¹ Treba istaknuti da je mišljenje prema kojemu slavonski gradovi nastaju samo na kraljevskom teritoriju, pogrešno.

ŽUPANIJE I CRKVENI USTROJ

Županija

Županija je temelj stare slavonske podjele koja, a s manjim preinakama, postoji još i danas na teritoriju čitave RH. Svaka je županija imala svoje glavno naselje u kojem je stolovao župan, a bile su podložne ili vlasti bana ili hercega. Osnovane su još u 13. stoljeću, a djelovale su do okupacije Turaka. Ono što je karakteristično za županije u 14. stoljeću preobrazba je iz kraljevske arpadovske županije u anžuvinsku plemićku, što znači da je ona plemićka ustanova u kojoj svi plemići, slobodnjaci i kraljevski vitezovi imaju svoje sudove i svog vlastitog župana koji je njihov predstavnik.² Na teritoriju tadašnje Slavonije bilo ih je deset, od kojih ćemo spomenuti samo neke.

Virovitička županija

Ime županiji daje slobodni kraljevski grad Virovitica kojem kraljica Marija daruje

26. X. 1242. godine zemljište, čime je stvoren uvjet za županiju što se prvi put spominje 1269. godine. Područje županije površinski je maleno i okruženo zemljom zagrebačke biskupije s istoka te različitim vlastelinstvima sa sjeverozapada.

Virovitička je županija i prije stjecanja statusa županije imala razvijen sudski i porezni sustav jer je bila u vlasti hercega i kraljeva pa je za preobrazbu toga teritorija bilo potrebno na položaj župana postaviti lokalnog vlastelina.

¹ Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, „Privlačica“. Vinkovci, 1994.

² Nada Klaić, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar, 1983, str. 71. - 72.

Cizdravska Baranja

Jedna je od diskutabilnih županija jer je to zapravo prekodravski dio mađarske županije Baranye. Postoji pitanje zašto ona obuhvaća i dio Slavonije, a odgovor na to pružaju nam crkvene, političke i geografske prilike:

a) Pečujska biskupija vrši pritisak na te krajeve i želi ih u posebnoj političkoj cjelini;

b) vlastela koja živi u Osijeku, Donjem Miholjcu i Našicama dobrim je dijelom mađarske nacionalnosti i ima svoje posjede u Baranyi te želi svoje posjede unutar jedne županije;

c) ta regija nema nikakvih prirodnih granica što bi dijelile taj dio Slavonije od mađarske Baranye jer jasne granice dobiva tek u 14. stoljeću.

Granice županije u Slavoniji su sljedeće: prelazi Dravu kod Retfale i ide Vukom do našičkih planina i Motičine, a od tamo se opet diže na sjever gdje presijeca Dravu kod Karaševa.

Za slavonski dio županije bio je nadležan arhidakonat Osuvak ili Ozyag. To je mjesto zanimljivo stoga što se ne zna točno gdje se nalazilo, a oko toga ima mnogo mišljenja; najzanimljivije su pretpostavke mađarskih povjesničara Kolera i Ortvarya. Koler tvrdi da je to osuvačka župa i da nema smisla smatrati da je Ozyag isto što i Ezeek, tj. Osijek, a Ortvary tvrdi suprotno - Ozyag jest Osijek.

Prva spominjanja mjesta u Cizdravskoj Baranji iz papinskih su spisa koji ipak ne spominju sva mjesta, i to zbog dvaju razloga; u tom mjestu nije bilo župe, to su posjedi nižeg plemstva. Za razliku od njih, listine donose podatke o svim obiteljima, varošima, kaštelima i selima.

Kao i u svakoj, i na području te županije živjeli su velikaši od kojih se posebice izdvajaju četiri najveće obitelji; prva od njih su Morovići koji na području te županije podižu kastrum Valpovo 1397. godine, a izumiru 1524. godine. Druga su obitelj Korođi koji imaju posjede s obiju strana Drave, a drže Osijek. Čepin i prostor između Našica, Karašice i Valpova. Posljednji član te loze bio je Gašpar Korođ koji umire 1472. godine. Obitelj Selački u 14. stoljeću posjeduje Košku, a ime im dolazi od posjeda Seglak što broji 24 mjesta. Seglak je danas teško locirati, a smatra se da je to danas pustara Selce, na suutoku Karašice i Brežnice. Četvrta velika obitelj bili su Gorjanski koji drže Našice i Podgorač, a u 14. stoljeću za Anžuvince postojaju dvorski palatini.

Požeška županija

Požeška je županija površinom bila manja nego danas jer joj je zapadni dio bio u Križevačkoj županiji. Zapadna granica bila joj je Nova Gradiška što je ujedno bila i granica Pečujske i Zagrebačke biskupije; na jugu je bila Sava, a okolo požeško gorje. Velikim obiteljima pripadali su stari posjednici Berislavić-Grabarski sa sjedištem u Sl. Brodu, Zapoljski koji su kasnije podignuti na carski tron, Cernički i Desislavići koji su vladali Cernikom i Rudnjanskom opatijom, te obitelj Podvrški koja je zajedno s Cerničkima imala patronat nad Rudnjanskom opatijom te se kasnije odcijepila. Potrebno je još spomenuti kastrume, a to su bili Orljava-grad, Velika, Gradište i Požega.

Vukovska županija

Ime je dobila od utvrđenog kastruma Vukova čiji su ostali nazivi bili Wlco, Wolko, Wolkov, Walkov³, a danas je to Vukovar. Prvi spomen županije datira iz 1220. godine u darovnici dvorskoj dami Ahalyz kojoj je darovana zemlja po imenu Withor; tadašnji župan bio je Toma Makarjev.⁴ Granice Vukovske županije protezale su se od Osijeka koji se spominje u Vukovskoj županiji, zatim Dravom, Dunavom i Fruškom gorom do Martinaca što je granicom Pečujske i Kaločke biskupije, Savom do Bebrine i na sjeveru opet do Osijeka. Prostorom te županije oduvijek su vladali veliki vladari dok je niže plemstvo bilo jako samo na sjeverozapadu. Velikaške obitelji koje su obilježile povijesni i gospodarski razvitak ove županije su sljedeće: Gorjanski koji se dijele na dvije loze, a to su Palatinski i Banići te drže kastrume: Cerna, Gora (glavni posjed), Sveti Lovre, Slakovci, Borovo, Nuštar, Vukovo i Sotin; potom obitelj Korod koja u 14. stoljeću posjeduje Osijek, Čepin, Korod, Aljmaš, Levanjsku Varoš; obitelj Morović koja drži Morović na Savi, Raču, Atija-grad; nakon nestanka loze Morovića njihove posjede dijele obitelj Batori i Ivan Korvin i na kraju obitelj Iločkih koji drže kastrum Ilok, Berkasovo i Beletince. Vukovska županija u 13. stoljeću bila je u posjedu banova slavonskih, ali ona slabi početkom 14. stoljeća u borbama za prijestolje između Karla I. Anžuvinca i Vječeslava. Na Vječeslavovoj strani bio je tadašnji „banus totijus Sclavoniae” Henrik Ginsingovac, a na Karlovoj, Pavao Gorjanski koji između 1305. i 1309. godine protjeruje Henrika⁵, obradovavši na taj način Karla I. koji izdaje listinu u kojoj piše: *Kada je vojske bana Henrika, našega nevjernika pustošila županiju Vukovsku i gradu našem Eng oteo sve blago, onda je magister Pavao*

³ Vjekoslav Klaić, *Slavonske povijesne teme*, „Privlačica“, Vinkovci, 1884, str. 51.

⁴ N. Klaić, isto, str. 40.

⁵ V. Klaić, isto, str. 54.

*navalio na spomenutu vojsku, hrabro ju pobio, ugrabljeno blago povratio županiji, grad neoštećen zadržao dopadnuvši sam smrtnih rana.*⁶ Godine 1310. Karlo I. daruje Pavla Mačvanskom banovinom, a od 1320. do 1328. godine Pavao Gorjanski vlada Mačvom, Vukovskom i Bodroškom županijom, vjerojatno da bi suzbio pretenzije srpskih kraljeva. Od tada u običaj ulazi da mačvanski ban vlada i trima navedenim županijama; Vukovska županija od 20-ih godina 14. stoljeća nije u vlasti bana Slavonije. Treba još spomenuti da je županija imala 33 kastruma te veliki broj trgovišta i gradova, pa joj je samim time ekonomska i vojna moć bila vrlo velika.

Srijemska županija

Prostirala se istočno od Vukovske županije, a bila je to zemlja između Save i Dunava. Iako se ne nalazi u Slavoniji bitno ju je spomenuti jer su u njoj vladali vukovski velikaši: Morovići, Gorjanski, Hunjadi i Iločki, a stolno mjesto bio je Morović na ušću Bosuta u Savu. U tom obliku postojala je do 1526. godine, kada pada pod tursku vlast čiji prvi upadi 1341. i napad na opatiju Svetog Križa označavaju početak turske opasnosti kojoj je srijemska županija bila prva na udaru.

Križevačka županija

Zauzimala je ogroman prostor od Drave do Save s Bednjom i Kalnikom na zapadu, zatim potez savskom ravnicom do Nove Gradiške odakle se penje do Valpova i Orahovice na sjeveru. Brojala je 76 kastruma i 72 grada, s većim i manjim vlastelinstvima. Najpoznatiji kastrumi bili su Rakolnok-Rakovec, Biksad-Bisag, Szent Peter-Sveti Petar, Križevci, Kalnik, Grebengrad, Kamengrad-Koprivnica, Kotenya-Kutina, Raholcz-Orahovica, Ozyak-Osuvak.

Crkveni ustroj

Iako u Slavoniji nije postojao razvijeni crkveni sustav, na ovim prostorima ipak je bilo organiziranog crkvenog života što dokazuje i sama Sisačka biskupija koja je bila nadležna u doba narodnih vladara. O tome svemu premalo znamo; tek osnutak Zagrebačke biskupije uključuje Slavoniju u hrvatski biskupijski sustav. Za razliku od ostalih hrvatskih krajeva u Slavoniji se i samostanska mreža javlja tek u 13. stoljeću, dakle dosta kasnije. Prve samostane grade cisterciti i templari, a početkom 14. stoljeća franjevci i dominikanci.

⁶ J. Bösendorfer, isto, str. 161.

Osim Pečujske i Zagrebačke biskupije kao glavnih podjela, postojali su crkveni kotari ili arhiđakonati što su bili nadležni lokalnim župama. Najvažniji arhođakonati u zapadnoj Slavoniji bili su kalnički, koprivnički, čazmanski i vašćanski arhiđakonati, a u istočnoj Slavoniji srijemski, morovički, vukovski i osuvački. Ta četiri arhiđakonata pripadala su Pečujskoj biskupiji dok je Đakovo bilo posjed Bosanske biskupije kojoj je to bilo i sjedište. Arhiđakonati su s vremenom postajali sve više samovoljni zbog čega su nakon sabora u Tridentu izgubili svoje jurisdikcije, a ostali su im samo naslovi. Crkvi se plaćao i porez, tzv. crkvena desetina zbog koje je 1327. godine izbila pobuna u Slavoniji. Uzrok pobune, u kojoj su osim žitelja sudjelovali i slavonski ban Mikac i crkveni red ivanovaca, bio je u pokušaju zagrebačkog biskupa da poveća desetinu sa 2,5 denara na 5 denara koji se k tomu ne smije plaćati u naturi već u novcu. Crkva je u to doba pokazivala veliku samovolju i uvelike je pokušavala sudjelovati u vlasti kao i visoko plemstvo. Biskupi se zapravo i ne razlikuju od ostalih vlastelina; imaju svoje posjede, kmetove, vode ratove pod biskupskom zastavom, prikupljaju posjede, itd. S takvim se ovlastima nisu slagali kraljevi koji su od samovolje crkve i visokog plemstva žele obraniti osnivanjem slobodnih kraljevskih gradova.

Slobodni kraljevski grad i plemstvo

Kraljevi su često izuzimali gradove od vlasti župana ili bana; ponajčešće stvaranja svojih uporišta u borbi protiv samovolje velikaša. Građani su bili oslobođeni jurisdikcije bana ili arhiđakona i bili su podložni jedino kralju, odnosno biskupu.

Sâm grad nastao je doseljavanjem trgovaca ili obrtnika ispod kastruma; na taj je način nastajalo podgrađe ili *suburbium*. Važan, ako ne i najvažniji element u gradu bili su kolonisti ili *hospites*, a činili su ih doseljenici ugarske, talijanske, francuske ili njemačke narodnosti koje je pozivao kralj darivajući im različite povlastice, čime je stvoren preduvjet za ekonomski razvoj grada i njegovo promoviranje u status slobodnoga kraljevskog grada. Kolonisti imaju povlasticu birati svoga svećenika i poglavara, imaju sajamske povlastice, oslobođeni su carine i plaćaju samo neke poreze⁷. Na čelu grada bilo je gradsko vijeće ili *magistratus* na čijem čelu se nalazi *maior ville* ili *iudeks*, tj. sudac kojemu pomaže 4 do 12 građana ili *iurata*. Suca biraju građani jer je to njihovo slobodno pravo: nakon određenoga vremena, sudac je dužan odstupiti. Gradsko vijeće ubire porez za kralja, a svi poslovi oko upravljanja gradom, zapisani su u gradskom protokolu. Grad je po pravu autonoman, tj. ima *ius statuendi* po kojem određuje svoj statut, šalje vojsku kralju kad je potrebno, a paušalno plaća

⁷ N. Klaić, isto, str. 54. - 55.

zemljarinu ili *terragium*. No osim povlastica, slobodni kraljevski grad ima i svoje obveze; primjerice, građani su dužni u slučaju napada braniti svoju utvrdu, a tko se ne odazove kraljevu pozivu u slučaju ratne opasnosti, gubi svoj posjed u gradu i protjeruje se. Za istaknuti je da se kraljevska vlast ne miješa u gospodarski život grada; sve što kralj radi, podjele su povlastica i time utječe na gospodarski razvoj. Ipak, i te povlastice privlače strance koji donose svoj kapital, a dobar primjer su firentinski trgovci u Gradecu u drugoj polovini 14. stoljeća. No tu ne prestaje kraljevska vlast u tim gradovima jer su oni kao što je već rečeno, bili kraljevska uporišta u velikaškom okruženju. U 14. stoljeću Anžuvinci podupiru Vukovar, Viroviticu, Križevce, Samobor i ostale slobodne kraljevske gradove, ali najviše koristi od Anžuvinaca ima Gradec koji u tom stoljeću dolazi na razinu što je nema nijedan slavonski grad. Gradec je bio smješten na odličnom mjestu, a k tomu podupirali su ga Anžuvinci. Za Karla I. postojala je želja da se pomogne gradu, ali se nije mogla zaobići kaptolska povlastica. Ipak, odnos Karla i Gradeca bio je odličan, a kralj u njemu gradi i dvor. Struktura slobodnog kraljevskog grada danas je slabo poznata, ali se za Gradec pouzdano zna da je bio utvrđen i podijeljen na devet stambenih prstenova, a u njemu su živjeli pripadnici četiriju naroda: Hrvati, Mađari, Nijemci i Talijani - svi podjednako i ravnopravno participirajući u gradskoj upravi.

Za vrijeme Anžuvinaca postojao je manji broj slobodnih kraljevskih gradova nego u vrijeme vladavine dinastije Arpadovića. Razlog tomu sve jače je plemstvo koje ne dopušta da se na njihovu teritoriju dijele povlastice mimo njih; zato Anžuvinci ili povlašćuju nove ili stare kraljevske gradove, ali ne osnivaju nove. Tada se pokazalo da dodjela novih ili ukidanje starih povlastica, može potaknuti razvoj ili potpuno uništiti grad, a najbolji primjer je Zelina koja 1328. godine dobiva status slobodnog kraljevskog grada i time doživljava procvat, odnosno suprotni primjer je Ozalj koji propada jer se taj status 1329. godine seli na otok Ključ.

Za razliku od gradova u Dalmaciji, slavonski gradovi nemaju statute zasnovane na običajnom pravu nego imaju odredbe zapisane u kraljevskim povlasticama.

Ono što je karakteristično za plemstvo u 14. stoljeću je to da je njihov uspon bio u Slavoniji puno teži nego u Dalmaciji, a razlog tomu jaka je kraljevska vlast. Ipak, da bi se znalo nešto više o strukturi slavonskog plemstva u 14. stoljeću potrebno je imati više podataka kojima znanost danas ne raspolaže, osim kad je riječ o crkvenoj vlasteli za koju postoje *Statuti zagrebačkog kaptola*. Za sad se zna da je plemstvo bilo izgrađeno, ali i teritorijalno razbijeno zbog čega je često dolazilo do neuspješnih pokušaja spajanja posjeda. Postojali su i slučajevi otimanja kmetova koji su tada bili svakodnevnicom, a razlog je slaba naseljenost posjeda. Dokaz je tomu podatak što govori da su posjedi Streza i Plavna imali zajedno 42 kmeta, a

mogli su ih hraniti oko 120. Vlastelinske varoši zato uglavnom propadaju i pretvaraju se u tzv. „purge“, tj. premalena i ekonomski preslaba naselja da hrane stanovništvo. Zbog toga je čest slučaj bio zahtjev gradova da ih se stavi pod kraljevsku zaštitu, što je uspjelo primjerice. Topuskom 1352. godine. Također se smanjuje vlastelinska zemlja ili *alodij* zbog vlastelinove nezainteresiranosti jer ga je više zanimala politika i ratovanje od gospodarstva. Sâm staleški život bio je osebujniji u herceškoj Slavoniji, a selo nikada nije moglo biti osnova staleškog okupljanja.

Jedna od najvećih plemićkih obitelji u Slavoniji bili su Babonići koji se javljaju na tim prostorima otprilike u isto vrijeme kad i Bribirci u južnoj Hrvatskoj. Početkom 14. stoljeća Stjepan II. i Radoslav postupno formiraju dinastički prostor od Kupe do rijeke Bosne što im 1300. godine priznaju i Anžuvinci.⁸ Stjepan III. i Ivan Babonić nose titule slavonskih banova, a tri Stjepanova sina nose naslove *magistara*, što je značilo da su završili visoke škole. Naslov bana Babonići dobivaju zbog pomoći što su je pružili Karlu I. u borbi protiv tadašnjeg slavonskog bana Henrika Ginsingovca kojeg je ostrogonski nadbiskup kaznio *interdiktom*.⁹ Ipak, i prevelika moć Babonića bila je „trn u oku“ Anžuvinača koji im oduzimaju banski naslov, priznavajući im samo naslov knezova. Tada se Babonići okreću austrijskom vojvodi Fridrichu Habsburškom koji Ivana Babonića naziva *dux Sclavonie - vojvodom slavonskim*, priznajući ga na taj način samostalnim dinastom. Nakon Ivana Babonića ban postaje ugarski velikaš Nikola Amadejev koji je pokušao obnoviti kraljevsku vlast u Hrvatskoj, ali je učinio više štete nego koristi. Zato na njegovo mjesto dolazi 1325. godine, također ugarski velikaš, Mikac Mihaljević koji počinje vraćati plemstvo pod kraljevsku vlast. Mikac shvaća da dok god postoji izuzetost plemstva od banske vlasti o tome nema ni govora, pa Karlo I. 1326. godine donosi proglas kojim je slavonsko plemstvo stavljeno pod bansku sudsku vlast. Nakon toga Mikac započinje borbu s Babonićima i Ginsingovcima¹⁰ kojima otima najvažnije posjede, ali istočnoslavonske županije dolaze pod vlast Pavla Gorjanskog koji je najviše zaslužan što je taj dio međuriječja došao pod vlast kralja i kao nagradu za to dobio te županije i Mačvansku banovinu. Mikac uvodi na tlu Slavonije i održavanje sabora kao vrhovne sudske ustanove 14. stoljeća koja nije samo plemićka, pa je Slavonski sabor bio okupljalište pripadnika svih staleža koji su imali bilo kakvih pravnih problema. Tako je ban postao posrednik između kralja i plemića kojih je bilo i siromašnih što dokazuju kupoprodajni ugovori i zadužnice. Tako Karlov sin Ludovik, u svezi s plemstvom, u Slavoniji nasljeđuje poprilično sređenu situaciju. No za Ludovika, Slavonijom više ne

⁸ Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, „Pavičić“, Zagreb, 2000. str. 107. - 108.

⁹ N. Klaić, isto, str. 69. - 71.

¹⁰ D. Pavličević, isto, str. 108.

vlada ban nego herceg; tu je titulu nosio i Ludovikom brat Stjepan.¹¹ Karakteristično je za Anžuvince podjela darovnica zbog čega opet dolazi do izdizanja plemstva iznad banske vlasti, samo što ovoga puta to kralja ne uznemirava jer ima pune blagajne, pa tu do izražaja dolazi već opisana uloga posrednika između kralja i njegova plemstva.

ŽIVOT KMETOVA I POREZI

Život je kmetova u srednjovjekovnoj Slavoniji, kao i drugdje, bio težak. Visoki i mnogobrojni porezi, već spomenuta otimanja s jednog vlastelinstva odvođenje na drugo, samo su neki od dijelova svakodnevnice jednog kmeta. Kmet je u 14. stoljeću imao slobodu iseljavanja i slobodu oporučivanja. Sloboda iseljavanja dozvoljavala je odlazak s vlastelinstva na neko drugo područje ili, što je bio čest slučaj, u slobodne kraljevske gradove bez mogućeg prisilnog zadržavanja od strane vlastelina. Jedina obveza u svemu tome bilo je pronalaženje nasljednika koji nasljeđuje njegove poslove, a to mu je omogućavalo oporučivanje. Mnogi vlastelini svojim su kmetovima stoga smanjivali namete jer im je bilo u interesu da kmetovi obrađuju njihovu zemlju.

Od mnogih kmetskih obveza najvažnije su bile težaština i sprežna tlaka o kojima najviše znamo iz primjera kaptolskih kmetova. Težaština je posao vezan uz vinograde i dovoz vina u vlastelinsko središte. Trajala je oko 18 dana i bila je dovoljna za otplatu polovice poreza marturine, a sama dnevnicu je iznosila oko pola denara. Sprežna tlaka je bila najteži posao, a sastojala se od oranja i skupljanja uroda. Problem je bio što je ljetina u isto vrijeme dozrijevala i na kmetskim i vlastelinskim poljima pa je kmet morao raditi na dvjema stranama, a taj je posao trajao oko 20 dana, 10 na početku godine za vrijeme sjetve i 10 pred kraj, za vrijeme žetve. Od svih kmetova najslobodniji su bili vinogradari koji nisu toliko bili vezani za zemlju pa na nju ne plaćaju porez, već samo daju dio uroda ili gornicu. Ipak, od vinograda se nije moglo živjeti pa mnogi vinogradari nabavljaju zemlju što ih izjednačava s ostalim kmetovima, a upravo ta izjednačenost svih podložnika karakteristična je za feudalni sustav u 14. stoljeću što prije nije bilo tako.

Osim već navedenih tzv. „slobodnih denara“, u Slavoniji su u 14. stoljeću postojali i neki drugi porezi, a od kojih su neki izvorni slavonski. Za njih je karakteristično da su svi nastali prije 14. stoljeća, ali su bitni jer su u uporabi i u tom stoljeću. Tih redovitih poreza bilo je mnogo pa su izdvojeni samo najvažniji.

¹¹ *Hrvatska povijest*, urednik V. Nuić, Naklada „Bošković“, Split, 2002, str. 107.

Zemljarinu ili *terragium* plaćala je svaka slobodna neplemićka kuća, a doseljenici plaćaju paušalnu svotu. Iznosila je dvanaest denara, a u 14. stoljeću taj porez ubiru vlastelini.

Marturina se isprva plaćala u kožama kuna po čemu je i dobila naziv, a drugo ime joj je bilo *banov sulj*. To je izvorni slavonski porez što se plaćao samo u Slavoniji i ugarskim županijama koje prelaze Dravu. Kao što je već rečeno, isprva se plaćala u kožama kuna, a kasnije je taj način plaćanja zamijenio novčani, u iznosu od 10 do 12 denara. Od te svote 1/3 je išla vlastelinu, a 2/3 kralju i banu.

Vinski porez ili *cibriones* plaćali su samo posjednici vinograda.

Darovi ili *munera* bio je porez što su ga slobodnjak, kmet i kolonist plaćali kralju, odnosno vlastelinu, a tu obvezu morali su ispunjavati tri puta godišnje.

Dvadesetina ili *vigesima* dio je poreza namijenjenog crkvi. Kraljevi pristaldi pomagali su pri skupljanju papinske desetine od čega je kralju išao dvadeseti dio po čemu je taj porez i dobio ime. Kasnije posao prikupljanja papinske dvadesetine od pristalda preuzimaju biskupi.

Collecta septem denariorum također je bio slavonski porez. Plaćao se svaki puta kada bi došlo do izmjene starog novca, a svako naselje plaćalo je po sedam denara po čemu porez i dobiva ime.¹²

Sudski prihodi zapravo su pristojbe namijenjene kraljevskim sucima, od kojih dio ide kralju. Za velike zločine kralju je obično išlo imanje zločinca.

Osim samih poreza, postojale su i mnoge obveze što su pripadale poreznom sustavu, a najpoznatije su bile zalaznina i javni poslovi. Banšina ili *Ius descensus* bila je vrlo teška obveza prema kojoj kralj, ban ili herceg imaju biti ugošćeni i opskrbljeni u svakoj kući u koju dođu. Javni poslovi pak, ili *gratuiti labores* bila je obveza svakog neplemića da sudjeluje u gradnji kanala, utvrda, podvoza i bilo kojem obliku javnih radova. Do prestanka ovog poreznog sustava dolazi nakon turskog osvajanja Slavonije koje počinje već u 90.-im godinama 14. stoljeća.

¹² D. Pavličević, isto, str. 143.

POLITIČKE PROMJENE I DOGAĐAJI U 14. STOLJEĆU

Kako je već opisano, plemstvo je imalo svojih uspona i padova. Mnogi plemići, usred svoje najveće samovolje, bili su dijelom velikih političkih previranja, a slavonsko plemstvo aktivno je sudjelovalo pri dolasku na vlast novog kralja Ladislava Napuljskog i rušenju dinastije Anžuvinaca. Poznat je i slučaj pobune nižih vlastelina protiv krupnijeg plemstva, u ovom slučaju protiv kaptolskog biskupa Mihajla o čemu ćemo reći nešto više.

Pobuna predijala

Ta pobuna ima svoje korijene u već spomenutoj pobuni protiv povećanja crkvenog poreza 1327. godine, a počinju je biskupski vazali ili predijali. Oni su bili vlastelini koji su od biskupa dobili zemlju za koju plaćaju porez i idu u rat pod biskupskom zastavom. Uz sve to, predijali žele postati kraljevi vitezovi i zbog toga se dižu na pobunu. Prema nekim podacima biskup ih je jedino kažnjavao za neka sitnija nedjela, ali im nije dao povoda za dizanje pobune. Do pobune je došlo u Ivaniću iz kojeg biskup bježi pred napadom čazmanskog župana Lovre uz kojeg stoji i ban Mikac. Nakon toga, pobunjenici s jakom vojskom opkoljavaju Središko, a biskup ih proklinje i oduzima im posjede na što se pobunjenici obraćaju kralju. Karlo I. nije dovoljno upućen u sve pa traži od biskupa da se opravda i vrati predijalima posjede, što ovaj odbija. Tada biskupu dolazi poziv na kraljev sud u Višegradu na koji se odaziva i time kralju otkriva razloge pobune predijala koja je od samog početka osuđena na propast, ponajviše zbog toga što su pravi uzroci pobune osobni motivi predijala koji su se htjeli maknuti od biskupove vlasti i biti podložni samo kralju što im biskup ne može dopustiti jer u tom slučaju ostaje bez svoje zemlje koja bi kao i predijali, prešla u ruke kralja.

Slavonija u borbama za prijestolje

Kao što je već rečeno, Slavonija ima veliku ulogu u borbama za prijestolje, između kuće Napuljskih i kuće Anžuvinaca i njihovih pristaša.

Do borbi dolazi nakon smrti kralja Ludovika Anžuvinca 1382. godine. Njega nasljeđuje njegova maloljetna kći Marija, umjesto koje vlada njezina majka Elizabeta Kotromanić.¹³ Uzrok ratu bio je Marijin zaručnik Žigmund Luksemburški koji je bio češki kralj, a hrvatsko plemstvo bilo je protiv njegova dovođenja na hrvatsko-ugarsko prijestolje. Povod je pak bila bezobzirnost regentkinje Elizabete i njezina dvorskog palatina Nikole

¹³ D. Pavličević, isto, str. 114.

Gorjanskog, a sam ustanak predvode vranski prior Ivan Paližna, zagrebački biskup Ladislav Horvat i njegov brat, mačvanski ban, Ivan Horvat. Ustanicima pomaže i bosanski kralj Tvrtko, čiji su osobni motivi okupiti i zavladatai svim hrvatskim zemljama.¹⁴

Kako je već rečeno, Hrvati ne žele Čeha za kralja, pa Pavao Horvat dovodi iz Napulja nekadašnjeg hrvatskog hercega Karla Dračkog koji se 31. prosinca 1385. godine kruni, ali je na poticaj regentkinje Elizabete ubijen u Budimu 7. veljače 1386. godine. Taj događaj bio povod još jednom ustanku, a ustanici predvođeni braćom Horvat osvajaju tri istočnoslavonske županije i banovinu Mačvu, ali novi mačvanski ban i pristaša Anžvinaca Stjepan Korog skuplja vojsku i poražava ustanike kojima se još pridružila vojska kralja Tvrtka i Lazara Hrebeljanovića iz Srbije te vraća vlast nad izgubljenim područjem. Ban Stjepan očekuje pomoć iz Ugarske koja nije dolazila, pa to iskorištavaju ustanici za novi napad i novi poraz Koroga. No, nakon nekog vremena očekivana pomoć ipak dolazi pa ban kod Požege poražava protivnike i protjeruje ih u zapadnu Slavoniju. Time Anžvinci osiguravaju kratko razdoblje mira, no već u srpnju 1386. godine doživljavaju strahovit poraz. Kraljice Elizabeta i Marija dolaze u Slavoniju u pratnji palatina Nikole Gorjanskog, a tu ih dočekuju i njihove pristaše: ban Stjepan Korog i njegov otac Filip, plemić Ivan Morović i članovi obitelji Gorjanski. Nakon što su iz Osijeka došle u Gorjane, 25. srpnja, iz zasjede napada ih vojska braće Horvat i Ivana Paližne, a u kratkoj borbi pogibaju palatin i veliki broj velikaša. Spasili su se Nikola Gorjanski mlađi i Ivan Morović¹⁵ dok su kraljice i ban Stjepan Korog zarobljeni; kraljica Elizabeta, u Novigradu kod Zadra je i zadavljena.¹⁶ Nakon bitke kod Gorjana, većim dijelom Slavonije vladaju Hrvati, ali se Žigmund ne odriče hrvatsko-ugarske krune pa ugovorom u Đakovu s Tvrtkovim nasljednikom Stjepanom Dabišom¹⁷, 1393. godine dobiva prvo Bosnu, a 1394. godine i Hrvatsku. No 1397. godine dolazi do poznatog križevačkog *Krvavog sabora* nakon kojeg ugarski velikaši zarobljavaju Žigmunda, a novim hrvatsko-ugarskim kraljem postaje Ladislav Napuljski kojeg kruni ostrogonski nadbiskup.¹⁸ On je pretendirao na to prijestolje i prije Karla Dračkog, ali je zbog maloljetnosti bio nepodoban.

¹⁴ D. Pavličević, isto, str. 115.

¹⁵ V. Klaić, isto, str. 66.

¹⁶ D. Pavličević, isto, str. 116.

¹⁷ D. Pavličević, isto, str. 117.

¹⁸ D. Pavličević, isto, str. 117.

Turske provale u 14. stoljeću

Konac 14. stoljeća u Slavoniji obilježile su i turske provale koje počinju već 1391. godine kada Turci prodiru do Mandelosa gdje Morovići jedva brane opatiju Svetog Križa. Nekoliko godina nakon toga, Turci prelaze Savu, a izdajom mitrovičkog zapovjednika Martina i padom Mitrovice, otvoren im je put u Slavoniju. Poharali su Vukovarsku županiju, zauzeli Optuj, a u povratku odvođe sa sobom 16.000 zarobljenika; ipak, jednu njihovu satniju kod Požege razbija Petar Morović.

Tako Slavonija, osim u jeku dinastičkih borbi, u 15. stoljeće ulazi upoznata s turskim osvajačima kao silom koja će u sljedeća dva stoljeća promijeniti ne samo slavonsku i hrvatsku, već i europsku povijest.

Zaključak

Na slavonskom prostoru što je od doseljenja Hrvata bio dijelom hrvatske države, postojao je raznolik gospodarski, staleški i općenito društveni život. Budući da je cijeli Panonski bazen, pa tako i Slavonija, od pamtivijeka bio atraktivan kao geopolitički i strateški teritorij (velike rijeke kao sigurne granice, plodna zemlja te razvijeni sustav naselja i utvrda) nije ni čudo što su se za njega otimala mnoge tadašnje sile. Zbog socijalnih i gospodarskih promjena što su se dogodile u Slavoniji za dvjestogodišnje vladavine Arpadovića u kojoj je kralj dijelio zemlju velikašima, smatrajući da će vazali braniti svoje posjede u ratu pri čemu je dobio protuučinak - osamostaljivanja velikaša, ta regija u 14. stoljeću ima obilježja potpune plemićke organizacije u kojoj vladaju staleški interesi. Tako je bilo i u dinastičkim borbama pred kraj 14. stoljeća - Žigmundovo lakoumno vladanje nije bilo sposobno smiriti ojačalo plemstvo koje je njegov poraz od Turaka kod Nikopolja 1396. godine samo još više uvjerio da Hrvatskoj i Slavoniji treba novi vladar, te su se stoga priklonili Ladislavu Napuljskom.¹⁹ *Krvavi križevački sabor* još je više pojačao mržnju slavonskog plemstva prema kralju te oni dižu ustanak koji je trajao petnaestak godina, a rezultirao je pokoljem 33 hrvatska plemića,²⁰ nakon što su odbili moliti za milost. U znaku tih dinastičkih borbi i s prvim provalama Turaka, završava 14. stoljeće u Slavoniji.

¹⁹ D. Pavličević, isto, str. 114.

²⁰ D. Pavličević, isto, str. 117.

ISSN 1846-3819

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe

broj 1 i 2 (God. I)

Osijek, 2006./2007.

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe
br. 1 i 2, Osijek 2006./2007.

Nakladnik:

Odsjek za povijest – Filozofski fakultet Osijek

Za nakladnika:

Prof. dr. sc. Ana Pintarić, dekanica

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

Uredništvo:

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku

Prof. dr. sc. Slobodan Čače, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru

Prof. dr. fra Marko Karamatić, Franjevačka teologija, Sarajevo

Prof. dr. sc. Marjan Dimitrijević, Institut za nacionalna historija, Skopje

Izv. prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku

Doc. dr. sc. Miroslav Akmadža, Filozofski fakultet u Osijeku

Izv. prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli

Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar, Pécs

Glavni urednik:

Prof. dr. sc. Pavo Živković

Tajnik uredništva:

Mr. sc. Zlatko Đukić

Lektor i korektor:

Marica Grigić

Računalna obrada i prijelom:

Ivan Nećak

Tisak:

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka